ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Кононенка Олександра Васильовича «Заліснення теренів південно-східної України як інструмент трансформації степового ландшафту в XIX – 1-й половині XX ст.», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 – Історія та археологія

Запропонований до захисту рукопис дисертації стосується актуальної і маловивченої тематики – заліснення теренів південно-східної України у XIX – першій половині XX ст., трансформації степового ландшафту. Однозначно позитивним визначаємо звернення дисертанта до заявленої тематики. Фактично – це одна з небагатьох у новітній українській історіографії праць з екологічної історії. Обрана наукова проблематика засвідчує високий потенціал автора дисертації.

Структура дисертації складається з анотацій, переліку умовних скорочень вступу, чотирьох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загалом вона дозволила дисертанту розкрити обрану для вивчення тему, досягти поставлених наукових завдань.

В анотації дисертантом стисло і по суті викладено зміст дисертації, її основні положення, інформацію про публікації. Україномовна та англомовна анотації ідентичні за змістом, адекватно передають сутність положень рецензованої наукової праці.

У вступі О. Кононенком обґрунтовано актуальність дослідження, запропоновано хронологічні рамки, визначено територіальні межі, окреслено об'єкт, предмет, мету дослідження і дослідницькі завдання, з'ясовано наукову новизну, практичне значення і апробацію результатів дисертації, подано інформацію про структуру праці.

У першому розділі «Стан наукової розробки, джерельна база та методологія дослідження», що складається з трьох взаємопов'язаних підрозділів, О.

Кононенком продемонстровано достатній рівень фахової культури, обізнаність із теоретико-методологічними засадами історичних студій.

Умотивовано в історіографії з обраної теми дисертантом виокремлено три етапи у процесі накопичення знань з історії заліснення теренів південно-східної України у XIX – першій половині XX ст., трансформації степового ландшафту. О. Кононенко коректно і фахово ставиться до інтелектуальної спадщини попередників, аргументовано полемізуючи і обстоюючи власні погляди. Слушним є узагальнення автора опонованої дисертації (с. 36 – 37) стосовно того, що історія розвитку лісового господарства південно-східної України та концепцій степового лісового захисту привертала і привертає увагу науковців. Питання лісорозведення та захисних насаджень неодноразово набували особливої актуальності в періоди масштабних природних катаклізмів, неврожаїв, голоду та воєнних потрясінь, коли загострювалися проблеми продовольчої безпеки й екологічної стабільності регіону.

Однозначним позитивом дисертації О. Кононенка є її репрезентативна джерельна база. Вона представлена документами і матеріалами, опрацьованими дисертантом у центральних та обласних архівах України, картографічними матеріалами, джерелами особового походження, періодикою та зображальними й картографічними джерелами. В її структурі переважають архівні першоджерела Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Державного архіву Запорізької області, Державного архіву Херсонської області, Запорізького краєзнавчого музею ім. Я. Новицького.

Залучена до дисертації різножанрова джерельна база належним чином класифікована автором дослідження.

Результати вивчення змісту підрозділу 1.3 є достатньою підставою для обґрунтованої думки опонента стосовно того, що дисертант підійшов неформально до його написання і володіє новітнім науковим інструментарієм пізнання історичних явищ і процесів. Зважаючи на те, що дослідження з екологічної історії, його автор послуговувався не лише загальноісторичною методологією, а і методологічним інструментарієм, породженим міждисциплінарними підходами вивчення подібних проблем методами як

історичних, так і природничих наук – географії, біології (особливо рослиннознавства) та кліматології (с. 51 – 52). Однозначно запропонована методологія – сильна сторона дисертації О. Кононенка.

У другому розділі, що складається з чотирьох взаємопов'язаних підрозділів, дисертантом розкрито теорію і практику впливу на біоценози й кліматичні умови Півдня України в імперський період. Зокрема, ним з'ясовано: 1) стан лісів південно-східної України з найдавніших часів до другої половини XVIII ст.; 2) формування наукових поглядів на проблему збереження та практики розведення лісів впродовж кінця XVIII – початку XIX ст.; 3) спроби формування нових ландшафтних середовищ у степовій зоні від другої третини XIX ст.; 4) шляхи розвитку лісових господарств південно-східної України впродовж кінця XIX ст. – 1917 р.

Загалом О. Кононенку вдалося відтворити цілісну картину з теорії та практики впливу на біоценози й кліматичні умови Півдня України в імперський період. Представлені у розділі судження належним чином аргументовані джерельною базою і не викликають сумнівів стосовно їх достовірності. Дисертанту вдалося об'єктивно реконструювати розвиток ідей та концепцій, практику їх реалізації. Водночас автор дисертації не загубив і людину, і результати її спроб вплинути на природу. Зміст розділу, як і загалом дисертації, носить виразний антропоцентричний характер.

У третьому розділі, що складається з двох взаємопов'язаних підрозділів, О. Кононенком досліджено історію лісової галузі південного сходу України впродовж 1917 – 1945 рр. Ним акцентовано на вивченні двох ключових сюжетів: 1) історія лісової справи у запорізькому краї впродовж 1917 – 1927 рр.; 2) контроль радянської тоталітарної системи за лісовою галуззю регіону в 1930-х – першій половині 1940-х рр.

Не викликають заперечень слушні міркування автора дисертації про те, що події Першої світової війни та Революції, лихоліття неврожаїв і двох голодоморів, часи колективізації та індустріалізації, бойові дії Другої світової війни негативно позначилися на розвитку степового лісорозведення. Більшовицьке керівництво УСРР/СРСР усвідомлювало важливість

ландшафтних змін в регіоні, адже суховії, «чорні бурі», непрогнозовані морози та літня спека значно стримували розвиток сільського господарства в регіоні, тим самим не надаючи необхідні ресурси для розвитку всієї промислової бази в країні. Однак через обмежені ресурсні можливості, в 1930-ті роки на державному рівні був зроблений стратегічний вибір із закладення в країні підприємств важкої промисловості та енергетики. Питання, що були пов'язані з розвитком сільського господарства, відклали на майбутнє. Бойові дії Другої світової війни повністю зруйнували невеликі осередки степового лісорозведення, змусивши після війни фактично заново відбудовувати господарства.

У четвертому розділі О. Кононенко вивчив реалізацію на Запоріжчині «Великого плану перетворення природи» у 1948 – 1953 р. Ним було сфокусовано наукову увагу на розкритті таких двох ключових питань: 1) дереворозведення та заліснення як головні складові впровадження «Плану» на теренах Запорізької області; 2) створення водосховищ і спроби інтродукції нових видів рослин в степовій Таврії в рамках реалізації «Плану». На підставі опрацьованої різножанрової джерельної бази дисертант резонно обґрунтував авторську позицію про те, що переоцінка виробничих потужностей колгоспів, радгоспів та степових лісництв наявними людськими ресурсами виконати поставлені урядом завдання, не дозволила реалізувати «Великий план перетворення природи» повною мірою. Упевненість урядовців щодо можливості наявними силами виконати такі масштабні роботи не знайшла підтвердження під час розгортання робіт. У 1953 р. стало зрозуміло, що основні завдання з впливу на клімат в степових районах України не будуть виконані. «Великий план» не врахував ані біологічних можливостей рослин у степу, ані реального стану матеріальної бази господарств.

Висновки дисертації логічні, аргументовані, свідчать про значний рівень наукової новизни дослідження та розкриття дисертантом заявлених мети і завдань. Окрім того, важливе значення мають запропоновані дисертантом рекомендації, що посилюють практичний аспект дослідження.

Важливе змістове навантаження несуть додатки до тексту дисертаційної праці, які ілюструють окремі її положення. Загалом наукове дослідження, що

опонується, відзначається логічністю побудови, завершеністю, обґрунтованістю наукових положень та висновків, сучасним науковим стилем подачі матеріалу.

Водночас, як і будь-який інший результат інтелектуальної творчої діяльності, дисертація О. Кононенка містить дискусійні положення або такі, що потребують додаткового обговорення, уточнення.

До першої групи належать ті, що стосуються понятєво-категорійного апарату дисертації:

- на с. 26 автор послуговується терміном «Гетьманська держава», на с. 113 – «Українська держава» (потрібно Українська Держава) на позначення Української Держави, проголошеної П. Скоропадським. Коректнішими і загальноприйнятними є такі дефініції: Гетьманат 1918 р., Другий Гетьманат;
- на с. 83, 84, 97 автор послуговується абревіатурою МДМ, не розкриваючи значення цього скорочення;
- було б цікаво отримати пояснення автора стосовно таких вжитих ним понять, як «раньорадянський період», «Революція» (с. 112);
- на с. 117 дисертант на позначення голоду 1921 – 1923 рр. послуговується терміном «великий голод». Доцільно було б обґрунтувати авторську позицію, оскільки поняття «Великий голод» зазвичай стосується Голодомору-геноциду 1932 – 1933 рр.;
- на думку опонента, словосполучення на с. 125 «засуха та голод 1921 – 1922 рр.» некоректне. По-перше, посуха; по-друге, голод тривав у 1921 – 1923 рр.; по-третє, вжите дисертантом словосполучення – жупел радянської історіографії, яким ігнорувалися справжні причини трагедії.

До другої – ті, що стосуються структури праці:

- привертає увагу певна диспропорція у структурі дисертації, яку бажано пояснити автору. Так, зокрема, перший розділ містить три підрозділи, що цілком слушно і є класикою. Водночас другий розділ – чотири підрозділи, а третій і четвертий – по два;
- на думку опонента, структура дисертації мала б бути більш увідповідненою хронологічним межам, зазначеним у вступі на с. 15. В їх обґрунтуванні не йдеться про найдавніші часи, а про злам XVIII – XIX ст.

Натомість у назві підрозділу 2.1 мовиться про найдавніші часи й до другої половини XVIII ст.;

- у розкритті наукової новизни дисертанту бажано було б чіткіше прописати його особистий внесок, виокремивши, що ним зроблено вперше, а що доповнено, спростовано, уточнено тощо.

До третьої – дискусійні моменти теоретичного характеру:

- з історіографічного аналізу «випали» напрацювання діаспорних дослідників, наприклад, І. Мазепи, М. Стахіва, М. Шаповала та інших;
- у підрозділі 3.1 (с. 113 – 114) автор лише обмежився констатацією наявності нормативно-правової бази у національно-демократичних урядах. Водночас ним не наведено аналізу змісту цих документів та практики з їх застосування;
- на с. 114 дисертації йдеться про те, що «Закон про землю» барона П. Врангеля опубліковано 25 травня 1919 р. Насправді його оприлюднено роком пізніше – 25 травня 1920 р.;
- не витримує критики запропонована дисертантом на с. 117 теза про те, що «порушення налагодженої роботи в сільському господарстві збіглося із засухою, що призвело до великого голоду 1921 р.». Усталеною і обґрунтованою є у новітній історіографії думка про те, що першопричина голоду – прорахунки більшовицької влади в українському селі, зокрема завищені плани хлібозаготівель, на тлі природних катаклізмів;
- на с. 125 – 126 дисертант аналізує зміст радянського законодавства у лісовій справі. Було б доречно зіставити його положення з аналогічною нормативною базою національних урядів;
- бажано було б проаналізувати і нормативно-правову базу нацистів із лісової справи під час тимчасової окупації ними України;
- у визначенні причин голоду 1946 – 1947 рр. дисертанту потрібно розставити правильні акценти (с. 152, 193). Відповідно до усталеної у новітній історіографії думки, першопричинами голоду 1946 – 1947 рр. стала грабіжницька політика радянської тоталітарної системи в українському селі на тлі природних катаклізмів.

історіографії думки, першопричинами голоду 1946 – 1947 рр. стала грабіжницька політика радянської тоталітарної системи в українському селі на тлі природних катаклізмів.

Однак висловлені вище зауваження і побажання носять дискусійний характер, не є суттєвими недоліками, не применшують наукових здобутків О.В. Кононенка. Його дисертація «Заліснення теренів південно-східної України як інструмент трансформацій степового ландшафту в XIX – 1-й половині XX ст.» є оригінальним, самостійним, завершеним дослідженням, характеризується важливим практичним значенням та виконана на належному науковому рівні, є суттєвим внеском у розвиток сучасної української історичної науки.

Отже, ґрунтуючись на вищенаведеному, є достатньо підстав вважати, що дисертація «Заліснення теренів південно-східної України як інструмент трансформацій степового ландшафту в XIX – 1-й половині XX ст.» відповідає вимогам постанови Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р. «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії…». Її автор – Олександр Васильович Кононенко – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 – Історія та археологія.

Офіційний опонент
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри археології та
спеціальних галузей історичної науки
Черкаського національного
університету ім. Б. Хмельницького **Сергій КОРНОВЕНКО**

Підпис Сергія Корновенка засвідчую:
Проректор з наукової, інноваційної
та міжнародної діяльності
Черкаського національного
університету ім. Б. Хмельницького **Олександр СПРЯГАЙЛО**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
02125622